

JÜRGEN HABERMAS

MÁRKÁS NACIONALIZMUS

avagy miért helyes a német egységet
a 146. törvénycikk alapján megvalósítani,
vagyis arra törekedni,
hogy népszavazás döntsön az új alkotmányról*

Negyedévvél az odaát lezajlott demokratikus forradalom múltán kezét nyújt egymásnak az üzletemberré vedlett politikusok és a német egység dalnokaivá szelídült értelmiségiek hada. A tárcarovatok Günter Grasst vádolják, a televíziós kerekasztalokat körülülő, barátságos, középosztályi hölgyeknek és uraknak elegendő egy baloldali közgazdász-professzort csak megpillantaniok, hogy nyomban csőcselékké alakuljanak át. Ma jogosan kerül terítékre az önkínzóan felesleges téma: Mi lesz a németek azonosságtudatával? Vajon józan vágányra irányítják-e a gazdasági problémák az egyesülés folyamatát? Vagy netalán a libidótárggyá lett nyugatnémet márkát érzelmileg olyannyira felértékelik, hogy a republikánus tudatot legyűri valamilyen gazdaságnemzeti érzület? Ki tudja, de a kérdés mégis megkerülhetetlen azon mentális sáskajárás nyomán, amit a nyugati pártok keleti hadjárata okozott.

Nehéz megállni, hogy ne szatírárt írjunk a pufók márkanacionalizmus első produkciói láttán. A hencegő kancellár tudtára adta az epekedő miniszterelnöknek, milyen feltételekkel hajlandó az NDK fölvásárlására: devizapolitikája bátorságot öntött az általa kikényszerített Szövetség Németországért választóiba; alkotmánypolitikája az alaptörvény 23. cikkelyével a váltót a hozzácsatolás irányába állította; külpolitikája tiltakozott a „győztes hatalmak” kifejezés ellen és nyitva hagyta Lengyelország nyugati határának a kérdését. Amikor már neki is derengeni kezdett, hogy Schönhuber úr nálánál is sokkal tovább képes a rég letűnt jogi fikciók fenntartására, legalább egy témát igyekezett elorozni tőle, mely a honi jobboldali radikálisok szívéhez szól: a „jövátételeket”, bármelyikről legyen is éppen szó. A tőzsdei árfolyamoktól megtámogatott nacionalizmusa szemérmetlenül igyekezett kölcsönösen beszámítani egyfelől történetileg megalapozott erkölcsi követeléseket – a lengyel kényszermunkások kártalanításigényét és a szomszédos államok biztosítékkövetelését fennálló határaik tekintetében –, s másfelől pénzügyi politikai játékteret és likviditást a világ harmadik ipari hatalmának, amely mellel a KGST vezető ipari hatalmának bekebelezésére készül, s ehhez az ügylethez jó kondícióban szeretne hozzáfogni. *Egyetlen* elszámolási egység *minden* témában. A német érdekeket német márkában mérve és érvényesítve. Igaz, a stukák nyelve még ennél a kódnál is rosszabb volt. De a német muszklimitogatás mindig obszcén látvány.

I.

Hogy megértsük, hogyan fajulhattak idáig a dolgok, idézzük fel a Szövetségi Köztársaság belpolitikai helyzetét abban az időszakban, amikor a magyar határon keresz-

* „Der DM-Nationalismus”, *DIE ZEIT*, 14 sz., 1990. március 30.

KITEKINTÉS

tül érkező menekültáradat és az arra adott válasz, a fal megnyitása, valljuk be, jeges zuhanyként érte. Hiszen ki számított még – a szokásos szóvirágok ellenére – újraegyesítésre vagy valami hasonlóra, s ki akarta egyáltalán?

Karl Jaspers 1960-ban világosan beszélt: „A német nemzetállam történelme véget ért.” Ezt a krédót akkoriban nemcsak a liberális és baloldali értelmiség vallotta. Wolfgang Mommsen árnyalt képet rajzolt 1983-ban kiadott munkájában „a németek nemzeti azonosságtudatának változásairól” a Szövetségi Köztársaságban. Míg „az alaptörvény atyjai”, az első nemzedék politikusai azt hitték, hogy a mélyebben fekvő problémák érintése nélkül folytathatják a weimari köztársaság – s ezzel a kisméretű biszarcki birodalom – nemzetállami hagyományát, a népesség széles rétege az ötvenes és hatvanas évek folyamán pragmatikusabb önképet alakítottak ki, ami a háttérbe tolta a nemzeti azonosság kérdését.

Mommsen szerint ezt a tudatot négy elem határozza meg: a közelmúltról való hallgatás és a saját helyzet eléggé történetetlen meghatározása; az agresszív elhatárolódás a kelet-európai rendszerektől, azaz az antikommunista beállítódás történetileg mélyen gyökerező szindrómájának életben tartása; továbbá a nyugati civilizáció, különösen a „védőhatalomnak” tekintett USA értékeihez és érintkezési formáihoz való igazodás; és – *last not least* – a saját gazdasági teljesítményekre való büszkeség. Mommsen ez utóbbi elemekben, a sikeres gazdasági nemzet öntudatában gyanította a politikai önkép magvát – s egyben a továbbra is hiányzó nemzeti büszkeség pótlékát.

Ezzel magyarázható az is, hogy az alkotmány és a jogállami demokratikus intézmények messzemenő elismerése nem normatív meggyőződésből fakadt: „A Szövetségi Köztársaság polgárai erősen hajlanak arra, hogy a parlamenti rendszerben ne elsősorban a társadalmi viszonyok folytonos továbbfejlesztésének demokratikus kereteit lássák, hanem hogy az alkotmányos rendszert mintegy azonosítsák a társadalmi renddel.”

A hatvanas évek óta a polgároknak ez az önképe kérdéssé vált, kivéve egyetlen elemet: a gazdasági nemzeti öntudatot. A diákok tiltakozó mozgalma véget vetett az egészében ugyan elítélt, de leginkább zárójelbe tett náci múlt elhessegetésének. A keleti szerződés (bennük az NDK elismerésével) és az enyhülési politika kezdeti sikerei legalábbis elbizonytalanították a szokványos honi antikommunizmust. A vietnami háború, az Európai Közösség megerősödése, Európa és Amerika érdekeltéréseinek a felismerése egyaránt növelte az Egyesült Államokkal szembeni távolságot. Azóta a „nemzeti azonosság” a nyilvános viták témája: ki kell fejteni a „két állam – egy nemzet” jelszavával kialakított liberális egyetértés mellett szóló érveket, s megvédeni mind a zöld térfelel elhelyezkedő, baloldali nacionalistákkal, mind pedig – és főképp – a neokonzervatívokkal szemben.

Ezek ugyanis a gazdasági válságok és biztonságpolitikai viták légkörében, a politikai rendszer szerintük bekövetkezett legitimitációvesztéséért „a történelem elvesztését” és a hiányzó nemzeti önbizalmat hibáztatták. A neokonzervatív igyekezet, hogy a veszteséget új értelemadással tegyék jóvá, más és más hangsúlyú változatokat teremtett attól függően, hogy a hirdített „visszatérést a nemzethez” nyugat- avagy össznémet azonosságra szabták-e; a Szövetségi Köztársaság mint „a haza”, mindenesetre kisebbségben maradt.

Az új elgondolások egyedül a saját köztársaság újjáépítési teljesítményével és gazdasági erejével való büszkélkedés épségben megőrződött elemére támaszkodhattak volna. Ez csengett vissza a szociáldemokraták által bedobott „németországi modell” jelszavában is, amely azonban a választási harc stratégiáin túl nem vált jelentőssé. A hagyományos hazafiság megújításának a kísérletei viszont – akár a bal- akár a jobboldalról indultak ki – csakis az össznémet nemzeti identitáshoz kereshették az utat, s ezért nem tehettek egy kifejezetten a Szövetségi Köztársaságnak tulajdonított értéket a gazdasági nacionalista indokú önkép alapjává. S a Szövetségi Köztársaságra vonatkoztatott alkotmánypatriotizmus szószólóinak úgyis minden erejükkel az 1949-ben létrejött állampolgári nemzettel való azonosulást kellett hangsúlyozniok, hogy elhatárolhassák a *politikán inneni* adottságok felértékelésétől, lett légyen szó akár a népről mint történeti sorsközösségről, akár a nemzetről mint nyelvi és kulturális közösségről, vagy éppen a társadalmi és gazdasági rendszerről mint a teljesítmények társadalmáról.

Az 1987-ben rendelkezésre álló közvéleménykutatási adatok alapján H. Honolka azt mutatta ki, hogy valóban ebbe az irányba tolódott el az NSZK polgárainak mentalitása. A legújabb felmérések szerint a demokrácia nagyraértékelése kiszorította első helyéről a gazdaságra való büszkeséget, amely pedig – a felmérések tanúsága szerint – még a hetvenes években is egyre növekedett: „Gabriel A. Almond és Sidney Verba amerikai politológusok ismert tanulmánya szerint, mely a politikai kultúra 1959. évi nemzetközi kutatását ismertette, a többi nyugati nemzetnél – például az USA-ban és Nagy-Britanniában – a nemzeti büszkeség még főleg a népi sajátosságokra és a gazdasági rendszerre hivatkozott, míg a politikai azonosságtudat elsősorban a politikai intézmények közvetítésével formálódott. Időközben az NSZK polgárai is közeledtek a nemzeti azonosság nyugati normáltípusához: itt is az élre került a politikai rendszer sajátosságaira való büszkeség.” Nem mondanak ennek ellent azok az adatok sem, amelyek azt igazolják, hogy a németek nemzeti büszkesége viszonylag gyenge. A nyolcvanas évek folyamán mind több bizonyíték halmozódott föl azon megítélés mellett, amelyet R. M. Lepsius képviselt nagy nyomatékkal a legutóbbi szociológiai kongresszuson: „A német nacionalizmus delegitimációja döntő mértékben az 'alkotmánypatriotizmus' kibontakozásának, az önrendelkezési jogok alapján megalkotott politikai renddel való egyetértésnek és az – etnikai, kulturális, kollektív – 'sorsközösség' rendező eszméjétől való elhatárolódásnak az eredménye.”

E szavak a háború utáni nyugatnémet értelmiség egész nemzedékének a megelégedéséről árulkodnak. Mindössze egy évvel korábban hangzottak el, mint hogy a fal megnyitására sor került, ami váratlanul felvetette a „Nagynémet Birodalom” három utódállama közül kettő egyesítésének a lehetőségét. Vajon ez visszaveti-e a Szövetségi Köztársaságot – melyről sokunk egyetértésével Lepsius még *nemrégiben azt állította*, hogy „poszt-nemzetállami politikai közösség” – a nemzetállami múltba, melyet polgárai már túlhaladottnak tartottak? Össznémet szemszögből nézve eltűnik az a korlát, mely mind ez ideig megakadályozta, hogy az NSZK-ban kialakult gazdasági büszkeség elfojtott összetevője beépülhessen a nemzeti azonosságtudatba. A német-német valutaunió jóvoltából most már valamennyi német azonosulhat a nyugatnémet márka kiterjesztett birodalmának erejével. Úgy tűnik, a Szövetség Németországiért már művelhetővé

KITEKINTÉS

is tette ezt az érzelmi parlagot, ahol nacionalista hajtások fakadhatnak a gazdasági vezető helyzet arroganciájából.

II.

Ezek a gondolatok az újraegyesített németek azonosságtudatának a jelenlegi helyzetben *lehetéssé* vált változásával foglalkoznak. Nem állítom azt, hogy bárki is törekszik ilyen típusú gazdasági nacionalizmusra. De az efféle mentalitásváltozásnak megy elébe az a Németország-politika, amelyet a kancellári hivatal a kezdeti bizonytalankodás elmúltán céltudatosan követ.

Már a szövetségi kancellár tízpontos nyilatkozata is jelzett bizonyos türelmetlenséget: gyors előrehaladást igényelt a nemzetállami egységhez vezető úton – nem is annyira tartalmánál fogva, mint inkább azáltal, hogy operacionalizálta ezen út szakaszait. De a november 9-ét követő első hetek retorikája még nyitva hagyta a német kérdések őszintén európai megoldása és az önfejű politika közti alternatívát.

Illetve: nem is tisztázta ezt az alternatívát. Az európai megoldásra való esküdés mindenkinek tetszése szerint kitölthető üres formulát nyújtott. Azokban az első hetekben még nemcsak az európai szomszédok és a két nagyhatalom, de az NDK-beli ellenzék szószólói és a nyugatnémet lakosság túlnyomó része is olyan időperspektívában gondolta el az egyesülés folyamatát, amelyben mintegy magától adódott az európai egyesülés lépésének elsőbbsége. Mindenesetre úgy tűnt, lehetőség van arra, hogy egy olyan időszakra nézve dolgozzák ki az operatív lépéseket, amelyben – még a konföderáció megvalósulása után is – megmaradna az NDK önálló államisága, s ennél fogva a gazdasági egymáshoz igazítás nehéz folyamatára európai keretek közt kerülne sor.

Ebből a forgatókönyvből, mely az Európai Közösségnek is fontos szerepet szánt, engem leginkább az a teherátviteltől mentes szerep érdekel, amelyet a Szövetségi Köztársaság vállalhatott volna mint a *valamennyi* közép- és kelet-európai, átalakulóban lévő országnak nyújtandó, összehangolt, európai gazdasági segítség éllovasa. Ahelyett, hogy egyetlen hórukkal a német honfitársakat saját csónakjába emelte volna az alkotmányjog és az elkapkodott valutareform segítségével, a Szövetségi Köztársaság mint az Európai Közösség legerősebb hatalma *minden* európai szolidaritására és Nyugat-Európának valamennyi közép- és kelet-európai szomszédal szembeni történelmi kötelezettségére hivatkozhatott volna. Ettől függetlenül eleget tehetett volna a maga sajátos, német-német kötelezettségeinek is, ha a – mind ez idáig megtagadott – tőkeáttöréssel segíti az infrastruktúra kiépítését az NDK-ban. Már a politikai számítás is arra int, hogy ha a jóléti szintkülönbség egyszerűen arrébbtolódik, s ezentúl nem az Elbánál, hanem az Oderánál vagy a Neissénél kezdődik, akkor a kimaradt szomszédos államok gyanakvása majd az újraegyesített Németországra összpontosul.

Drezdai látogatása után azonban a szövetségi kancellár az NDK leplezetlen destabilizálásának és gyors csatolásának kettős stratégiája mellett döntött azért, hogy a folyamatot a Szövetségi Köztársaság uralhassa. Kormányja egyrészt az ütemet gyorsította és hatásosan dramatizálta az áttelepülők létszámát. Másrészt a hozzácsatolási célt, tehát a Szövetségi Köztársaság feltételeit elfogadó egyesítést csak úgy érthette el, hogy az NDK-t megtörve gondoskodott arról, hogy kialakuljon a szükséges több-

ség az alaptörvény 23. cikkelye szerinti csatlakozás mellett. A Teltschik rémhíreivel már hátborzongató vonásokat öltő destabilizálás egyáltalán nem csak a régi rezsim maradványai ellen irányult, hanem azon ellenzék ellen is, amelynek érdekei, a rezsimet megdöntvén, mindenekelőtt a belülről kiinduló strukturális átalakításhoz – tehát az önálló stabilizációhoz és az önrendelkezéshez – fűződtek. Csak ezzel magyarázható a kerekasztal hallgatólagos delegitimálása és a Modrow-kormány tüntető semmibevevése, noha az – a szövetségi alkotmánybíróság két tagjának megállapítása szerint – a mi mércéink szerint is legitimmé vált, „mivel a kerekasztal és a kormányban képviselt ellenzéki csoportok támogatását is élvezzi”.

Az NDK-beli választók egyetértésének megszerzéséért a CDU/CSU a maga sajátos báját bevetve versengett. Ha csak a régi rezsim hatalmának felmorzsolásáról lett volna szó, a kancellár bizonyára nem vette volna a fáradságot, hogy személyesen kényszerítsen egy ellenzéki csoportot – a Demokratikus Ébredést – egy hitelét vesztett blokkpárttal való szövetségre, hogy azután olyan választási hadjáratot indítson el, amely minden történelmi igazságra rácsfolva, egy kalap alá veszi az SED (NSZEP) utódait az újraalapított SPD-vel. Az NDK lakosai negyven éven át arra kényszerültek, hogy a kormányzó hatalom birtokosaira szavazzanak; Kohl értésükre adta, hogy most is jobb, ha a hatalommal bíró kormányra szavazznak.

A kész tények politikája még nem érte el célját; még nem érvényesül mindenütt az a mentalitás, amelyre épít és amelyet bátorít; a Szövetségi Köztársaságban még nem kezdődött el a választási harc.

Ami minket, a Szövetségi Köztársaság polgárait illet, még bízhatunk a gazdasági polgárok felvilágosult önzésének és az állampolgárok ingyenes altruizmusának ama keverékében, amely Ralf Dahrendorfot megörvendeztet: „A jóllakottak helyeslik, ha Keleten jobb lesz, de az emberek, legyenek szívesek, maradjanak is ott. S ha egyszer nincs már a fal, akkor persze újra kell egyesülni. Akkor talán vissza is megy néhány ...”

Csak nyugodt időkben érvényes az a gazdasági polgári premissza, hogy az állampolgári altruizmus költségsemlegesen rendelkezésre áll. De mi lesz nyugtalanabb időkben abból a mentalitásból, amelyre a Szövetségi Köztársaság polgárai negyven év alatt valóban szert tettek? *Valóban* kialakították nem nacionalista önképüket és annak józan mérlegelését, mit terem a politikai folyamat az egyes ember számára készpénzben és használati értékekben. Mivé lesznek ezek a beállítódások a bizonytalanságát arrogancia mögé rejtő politika nyomására, amely nyílegyenesen tart az össznémet nemzetállam felé? Miután ma már nem tartható a költségsemlegesség premisszája, a Szövetség Németországért a Szövetségi Köztársaság területén is folytathatja – némi módosítással – választási küzdelmét, a polgároktól kollektív erőfeszítést és nacionalista azonosulást követelve annak a márka-birodalomnak a kiterjesztésével, amelyből eddig egészen jól megéltek.

III.

A gazdasági nacionalizmus eme válfajához képest alternatívát jelent önképünk azon elemének megerősítése, amellyel a nyolcvanas években „a Szövetségi Köztársas-

KITEKINTÉS

ság polgárai is megközelítették a nemzeti azonosságtudat nyugati normáltípusát". Az alkotmányunk alapelveivel és intézményeivel való azonosulás viszont az egyesülési folyamat olyan menetrendjét követeli, amely Németország mindkét részében elsőbbséget biztosít a polgárok közvetlen önrendelkezési jogának, méghozzá a ravaszul megindított, végső soron csak adminisztratív megvalósuló hozzácsatolással szemben, amely csatlárd módon megkerüli *minden* állampolgári nemzet egyik lényeges, konstitutív feltételét – a polgárok saját, jól megfontolt, demokratikus döntésének nyilvános aktusát. Ez a megalapozó aktus csak akkor hajtható akarattal és tudatosan végre, ha lemondunk arról, hogy az egyesülést alkotmányunk 23. cikkelye szerint valósítsuk meg (amely számol „Németország más részeinek” csatlakozásával).

Nem ismerem félre azon indokok súlyát, amelyek egy bevált alkotmány megőrzése mellett szólnak. De mégiscsak furcsa, hogy épp azok hivatkoznak a 23. cikkelyre, akik évtizedeken át ragaszkodtak az alaptörvény preambuluma újragyesítési követeléséhez. Ebből ugyanis félreérthetetlenül kiderül, hogy alaptörvényünk miért „alaptörvény” és nem „alkotmány”: az a rendeltetése, hogy a szövetségi tartományok politikai életének „új rendet szabjon az átmeneti időszakban”, vagyis mindaddig, míg nem sikerül „szabad önrendelkezéssel teljessé tenni Németország egységét és szabadságát”. Ha azonban az NDK – mint annak idején a Saar-vidék – az alaptörvény 23. cikkelye értelmében csatlakozik, akkor az egyesítés választott módozata kimondatlanul is azt erősíti meg, amit csak a legádázabb revansisták kívánhatnak, tudniillik hogy még nem teljesült a 146. cikkelyben megfogalmazott előfeltétel: „Ez az alaptörvény érvényét veszti azon a napon, amikor életbe lép a német nép szabad döntésével elhatározott alkotmány.” Az NDK „csatlakozása” tényleg nem lehet az egész német nép szabad döntése, hiszen a Szövetségi Köztársaság polgárainak az NDK parlamenti képviselőire kellene bízniok a döntést.

De mikor érkezne el a 146. cikk által megjelölt nap, ha nem most? Netalán Kelet-Poroszországra és Sziléziára is várunk? Ha ki akarjuk zárni ezt a hibás értelmezést – amelyet a Szövetségi Gyűlésnek a Lengyelország nyugati határára vonatkozó döntése mögött feltételezek –, akkor a csatlakozás során törölni kellene az alaptörvény utolsó cikkét és preambulumát, valamint egészében megszüntetni ideiglenes jellegét. Ezek a módosítások azonban csak azt bizonyítanák, hogy az NDK „csatlakozása” nem válhat azzá, aminek lennie kéne – két rész egyetlen egésszé való egyesítésévé.

Az alaptörvénnyel való manipuláció és a 23. cikk problematikus értelmezése azonban csak a jogi ár volna, amit a sietős politikáért kellene fizetnünk. Nagyobb súllyal esik a latba a politikai ár, amelynek terhét több nemzedék is viselné. Nemcsak azt a lehetőségünket játszanánk el, hogy javítsunk egy jó alkotmányon (amelyet ugyan annak idején nem a nép döntése legitimált); azt a történelmi pillanatot is elszalasztanánk, hogy az államegyesítés folyamatát az állampolgári nemzet megalkotásának teljes tudatával hajtsuk végre. Ha nem szabadulunk meg a nemzetállammal kapcsolatos, diffúz elképzeléseinktől, ha nem hajtjuk el a nemzetiség és a sorsközösség politikán inneni mankóit, akkor nem *haladhatunk* simán előre a rég megkezdett úton, amely a multikulturális társadalomba, az erős föderatív kompetenciákkal felruházott és regionálisan is erőteljesen tagolt szövetségi államba s mindenekelőtt az egyesült Európa soknemzetiségű államába vezet.

Az olyan nemzeti azonosságtudat, amely nem a republikánus, alkotmánypatrióta önképre támaszkodik elsősorban, szükségképp összeütközésbe kerül az egymással egyenjogúan kommunikáló életformák egyetemes együttélési szabályaival; beleütközik abba a ténybe, hogy az állami integráció mindenképp három szinten megy végbe: a tartományok, a konföderáció és az Európai Közösség szintjén. Ha az egyesülés folyamata a 23. cikk értelmében zajlik le, akkor a polgárok csak *szenvedő alanyai* lehetnek. Az alkotmányozó tanácson keresztül vezetõ út ezzel szemben gátat vet a kész tények politikájának, s talán az NDK polgárainak is ad még lélegzetvételyi idõt az önrendelkezéshez, és idõt enged az európai szempontok elsõbbségének a megvitatására is.

Csak ha a nép dönt az alkotmányjavaslatról – az össznémet szövetségi állam és egy olyan föderáció között választva, mely megengedi a Szövetségi Köztársaságnak, hogy megtarthassa alaptörvényét –, csak ez a döntés adja meg *minden* polgárnak azt a lehetõséget, hogy nemet mondhasson. Lehetõséget nyújt a számszerûsített, kisebbségi döntésre, és csak ezáltal válhat a többség döntése olyan tudatosan véghezvitt aktussá, amely körül kikristályosulhat az eljövendõ nemzedékek republikánus önképe. Csak egy szabadon eldönthetõ alternatíva fényében tudatosulhat az, ami a fiatalabbak széles körében amúgy is elterjedt felfogás: hogy a nyelvi közösség, a kultúra vagy a történelem politikán inneni adottságai egyáltalán nem *prejudikálják* azt, hogy az NSZK és az NDK jelenlegi területén egyetlen állampolgári nemzetet kell alkotni. Ezért szeretné az ember, ha legalább megkérdeznék.

Egészen rossznak tartom Ulrich Oevermann barátom érvelését, aki azt állítja, hogy „az NDK-ban végbement forradalmi történések újból gyakorlatilag tûzték ki a politikai nemzetállamiság megalkotásának *befejezetlen* feladatát”. Vagyis egyfajta „pótlólagos” forradalomról volna szó, de nem a társadalom és a demokratikus jogállam, hanem a megkésett nemzet vonatkozásában, amely végre magára találna a nemzetállamban. Pedig ha valaki oly határozottan utasítja el „a politikának a kultúra és a szellem síkjára való átvitelét”, mint Oevermann, akkor következtelenségre vall, hogy elmossa állampolgári nemzet és népi nemzet R. M. Lepsius kifejtette különbségét.

A Nyugat klasszikus államnemzeteitõl eltérõen, a régi Német Birodalom utódállamaiban vagy a bismarcki kisémet birodalomban az állampolgárok politikai közösségalkotása sohasem esett egybe a „történetileg, materiálisan adott, egységes nemzet” politikán inneni adottságaival. Mint Lepsius megjegyzi, komoly feszültségek voltak „a népnek mint a politikai uralmi jogok hordozójának a politikai vonatkoztatási szintje” és „a népnek mint etnikai, kulturális, társadalmi és gazdasági egységnek” a politikán inneni vonatkoztatási szintjei között: „E feszült viszonyok elismerése a demokratikus önlegitimációjú civil társadalom alapja. A ‘démosznak’ mint a politikai szuverenitás hordozójának valamely különös ‘etnosszal’ való bármiféle azonosítása a népesség más etnikai, kulturális, vallási vagy társadalmi és gazdasági jellegû csoportjainak elnyomásához vagy kényszerû asszimilációjához vezet a politikai szervezeten belül. Így próbálta például a Német Birodalom 1871 után germanizálni a lengyeleket a német keleti provinciákban, németesíteni az elzásziakat és a lotaringiaiakat, és – mint nemzeti szempontból megbízhatatlanokat – ultramontánként vagy internacionalistaként diszkriminálni a katolikusokat és a szociáldemokratákat. Az állampolgári egyenlõségi norma megszegésénck legszûlsõségebb példáját az a nemzetiszocialista törvényhozás képviseli, amely a poli-

KITEKINTÉS

तिकai egyenlőség szavatolását egy további kritériumhoz kötve, megfosztotta egyenlőségi jogaitól a zsidó származású német állampolgárokat.”

Csak ebben az összefüggésben válik Auschwitz témája fontossá abból a szempontból, milyen tudatban visszük végig az államegyesítés folyamatát. Egészen téves Auschwitzot olyan metafizikus bűnként értelmezni, amelyet – mint Karl Heinz Bohrer véli – konkrétan Kelet-Európa és Szilézia elvesztése tehetne jóvá. Éppoly kevésbé alkalmas a téma arra, hogy egy sorsközösség negatív nacionalizmusának emeltyűje legyen, amire viszont Oevermann kívánja alapozni a (csak most?) felelőssé teendő nemzetállami szubjektumot.

Auschwitz valami másra emlékeztetheti és kell emlékeztesse a németeket, bármilyen állami területeken rendezkedjenek is be: arra, hogy nem hagyatkozhatnak történelmük folytonosságára. A folytonosság ama rettenetes megszakításával a németek végérvényesen elvesztették azt a lehetőséget, hogy politikai azonosságtudatukat bármi másra alapozhassák, mint olyan egyetemes állampolgári elvekre, amelyeknek fényében a nemzeti hagyományt nem lehet látatlanul elsajátítani, hanem csak kritikusan és önkritikusan. A poszttradicionális identitás elveszíti szubsztanciális és elfogulatlan jellegét; csak a nyilvános vita formájában *létezik*, amely a mindenkor történelmi feltételeknek megfelelően konkretizálendő alkotmánypatriotizmus értelmezése körül folyik.

„A nemzet tévképzete” című tanulmányában Reinhard Merkel kimondja a lényegét: „A nemzeti-német értelmiség máig elutasítja azt a tanulságot, amellyel a felvilágosodás, a francia forradalom avagy Ernest Renan szolgál: Demokratikus államokban a 'nemzet' – ha egyáltalán jelent még valamit – nem jelentheti egy népi különösség kifejező elhatárolódását, mert a társadalmon belül, a politikai önszerveződésben való demokratikus részvétel mellett, 'napmint napi népszavazás' szimbóluma.” (*ZEIT*, március 9.)

IV.

Karl Heinz Bohrer persze az alkotmánypatrióta önképben olyan moralizálást gyarapít, amely arra készítetne, „hogy elfojtsuk a mind ez idáig identitásképző, pszichikai és kulturális hagyomány egész szeletelt csak azért, mert ezek állítólag előkészítették azt a tudatot, amelybe végül belefért a holocaust lehetősége is”. (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1990. január 13.) Talán az újabb francia ihletések német forrásaira – Carl Schmittre, Martin Heideggerre vagy Ernst Jüngerre – gondol. De már az a lap is, ahol Bohrer a maga fenntartásait megjelentette, rácsafol kishitűségére; én legalábbis nem vettem észre, hogy újkonzervatív örökségünket tabuvá tette vagy kirekesztette volna a kritikai feldolgozás.

Bohrer maga is említi Friedrich Schlegel, Novalis és Nietzsche „irracionalista örökségét”. De kinek jutna eszébe az a fantasztikus ötlet, hogy *ne* kapcsolódjék a *korai* romantika hagyományához és legragyogóbb felvilágosítónk felvilágosodáskritikájához? Bohrer kísérteteket lát és velük hadakozik. Mindenesetre megfelelnek a felvilágosodásellenes és népieskedő német értelmiségről, amely Franz Baader és Adam Müller óta, Ernst Moritz Arndt és J. F. Fries óta politikailag meghatározó erővel alakította a német polgárság mentalitását. Ez a párt – melyet Hegel és Heine, Engels és Marx oly

pompásan figurázott ki – a német szellemi élet állandó része egészen Werner Sombart „kereskedőivel és hőseivel” bezárólag. Minden nemzeti hullám idején – 1813 után, 1848 után, 1871 és 1914 után, hogy a többi évszámot már ne is említsük – biztosították utánpótlását a sorsvezérelt értelmiségiek újabb nemzedékei. Ez az energiaáram – mely „1914 eszméiben” kondenzálódott – ne éledjen újra a legújabb nemzeti hullámban! Ez szellemi higiéne s nem elfojtás kérdése.

Bohrer felpanaszolja tudatunk gyarmatosítását, a hírhedett emlékezetvesztés járványát, a szellemi provinciálizálódást. Vajon nem a Szövetségi Köztársaságban dolgoztuk-e fel először szellemi örökségünket *teljes szélességében*, Heinet és Marxot, Freudot és Machot, Blochot és Benjamint, Lukácsot és Wittgensteint is beleértve? Nem mi érvényesítettük-e először ennek az örökségnek a radikálisabb motívumait? Az emigrációban megőrzött német-zsidó kultúra szellemi szikráinak köszönhető, hogy a Szövetségi Köztársaság „nemcsak gazdaságilag, hanem kulturálisan is felzárkózott a Nyugathoz. Más szóval, erőssége éppen az, hogy itt olyan nemzetközi jellegű kultúra fejlődhetett ki, amelyet ugyanakkor németek alakítanak” (W. Mommsen)

Ne zárjuk rövidre a nemzeti nagyzási mánia és a szellemi termékenység viszonyát. Karl Heinz Bohrer ragyogó esszéista és kitűnő irodalomkritikus. Bámulatos szívóssággal nyomoz az esztétikai tapasztalás eksztatikus mélységei után a koraromantikától a szürrealizmusig. Lenyűgözi az amoralitás nagyvonalú gesztusa, egy olyan művészet autonómiájának a bizonyítéka, amely már nem kötődik a Jóhoz és az Igazhoz. De Bohrer is tudja, hogy ezt a kilengést csak „a fejben” lehet elviselni. Miért kellene a cerebrálissá lett művészetnek – jó példaként Gottfried Benn művészete tanulmányozható – a nemzet zsigereibe felszívódnia? A politika esztetizálása a rossz érvek közé tartozik arra nézve, „hogy ismét nemzetté legyünk”. Az értelmiségnek aztán különösen árt, ha ismét emelvényt kap, amelyről beszédeket tarthat.

*

Ha a német értelmiség szellemileg valóban provinciális lett, akkor jobb ha magába száll és nem abban reménykedik, hogy az újra feltámadt birodalmi főváros óhajtott szimbolikája majd az ő termékenységét is fellendíti. „Az állam esztétikája” – amely jó okkal tűnt le Lajos Fülöppel a színről – nem indul virágzásnak attól a kilátástól, hogy ezentúl a Reichstag romjain Kohl és Waigel mellett szászok és türingiaiak is lengetik majd az új gazdasági nacionalizmus zászlaját.

Wessely Anna fordítása